

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.7:336.711(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-3-3>

Романюк Г. О.,

*аспірантка кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ*

ЕЛЕМЕНТИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ ВИМІР

ELEMENTS OF THE INSTITUTIONAL CAPACITY OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE: LEGAL DIMENSION

У статті розглядається багатокомпонентне явище інституційної спроможності Національного банку України як ключової передумови його ефективного функціонування у сучасному складному фінансовому середовищі. Автор аналізує шість основних складових цієї спроможності: правову визначеність, організаційну автономію, фінансову самостійність, функціональну ефективність, інституційну незалежність та кадрово-інтелектуальний потенціал.

Правова визначеність розглядається як базова умова, що забезпечує незалежне та ефективне функціонування Національного банку України відповідно до Конституції України та Закону України “Про Національний банк України”. Підкреслюється, що нормативне закріплення автономії Національного банку України гарантує його захищеність від політичного втручання та легітимність прийнятих рішень як на національному, так і на міжнародному рівні.

Організаційна автономія охоплює можливість самостійного формування внутрішньої структури, прийняття управлінських рішень, кадрову політику та внутрішній регламент. Особливу увагу приділено ролі керівних органів – Правління Національного банку України та Ради Національного банку України – у стратегічному управлінні та забезпеченні інституційної стійкості.

Фінансова самостійність виявляється через незалежне управління бюджетом Національного банку України, наявність власного майна та принцип взаємної фінансової невідповідальності між ним, урядом та фінансовими установами. Такий підхід мінімізує політичний тиск і забезпечує стабільність реалізації монетарної політики.

Функціональна спроможність Національного банку України аналізується через призму його здатності ефективно виконувати монетарні, регуляторні, наглядові та аналітичні функції. Позитивно оцінюється запровадження інфляційного таргетування, що стало прикладом сучасного підходу до забезпечення макроекономічної стабільності.

Інституційна незалежність Національного банку України підкріплюється законодавчою заборонаю втручання органів виконавчої влади у його діяльність, зокрема у визначення ключових параметрів монетарної політики. Це забезпечує стабільність рішень, довіру з боку фінансових ринків та громадськості.

Кадрово-інтелектуальний потенціал Національного банку України визначається як важливий ресурс для реалізації його функцій. Зазначено, що Національний банк України активно інвестує у розвиток персоналу, модернізує систему управління знаннями та співпрацює з міжнародними фінансовими організаціями.

У підсумку автор стверджує, що високий рівень розвитку всіх зазначених елементів інституційної спроможності є необхідною умовою для підтримання фінансової стабільності, макроекономічної рівноваги та довіри до банківської системи України. Визначено також основні напрями подальших досліджень, серед яких – розробка індикаторів оцінки інституційної спроможності та вивчення європейських практик для адаптації у вітчизняному контексті.

Ключові слова: *правова визначеність, організаційна автономія, фінансова самостійність, функціональна здатність, кадровий потенціал.*

The article explores the multifaceted phenomenon of the institutional capacity of the National Bank of Ukraine as a key prerequisite for its effective operation in today's complex financial environment. The author analyzes six core components of this capacity: legal certainty, organizational autonomy, financial independence, functional efficiency, institutional independence, and human-intellectual potential.

Legal certainty is considered a fundamental condition that ensures the independent and effective functioning of the National Bank of Ukraine in accordance with the Constitution of Ukraine and the Law “On the National Bank of Ukraine”. It is emphasized that the legal entrenchment of the Bank’s autonomy guarantees its protection from political interference and legitimizes its decisions both nationally and internationally.

Organizational autonomy encompasses the ability to independently form its internal structure, make managerial decisions, implement personnel policy, and regulate internal procedures. Particular attention is given to the roles of the Bank’s governing bodies – the Board of the National Bank of Ukraine and the Council of the National Bank of Ukraine – in strategic governance and institutional resilience.

Financial independence is manifested through autonomous budget management, the possession of its own assets, and the principle of mutual financial non-liability between the Bank, the government, and financial institutions. This approach minimizes political pressure and ensures the stability of monetary policy implementation.

The functional capacity of the National Bank of Ukraine is examined through its ability to effectively perform monetary, regulatory, supervisory, and analytical functions. The introduction of inflation targeting is positively evaluated as an example of a modern approach to ensuring macroeconomic stability.

Institutional independence is reinforced by legislative prohibitions on executive authorities interfering in the Bank’s activities, especially in determining key parameters of monetary policy. This ensures decision-making stability and fosters trust from financial markets and the public.

The human and intellectual potential of the National Bank of Ukraine is defined as an important resource for the implementation of its functions. It is noted that the Bank actively invests in staff development, modernizes its knowledge management system, and cooperates with international financial organizations.

In conclusion, the author argues that a high level of development of all aforementioned elements of institutional capacity is essential for maintaining financial stability, macroeconomic balance, and trust in Ukraine’s banking system. The article also outlines key directions for further research, including the development of institutional capacity assessment indicators and the study of European practices for adaptation in the domestic context.

Key words: *legal certainty, organizational autonomy, financial independence, functional capability, human capital.*

Постановка проблеми. В умовах нестабільного макроекономічного середовища, посилення глобалізації фінансових ринків і необхідності забезпечення сталого розвитку України особливого значення набуває питання інституційної спроможності Національного банку України. Проблема полягає у формуванні такого рівня інституційної стійкості Національного банку України, який дозволяє ефективно виконувати ключові функції центрального банку держави за умов політичного тиску, фінансових криз і реформ. Дослідження елементів інституційної спроможності Національного банку України є важливим для формування державної політики в сфері макроекономічного управління, збереження стабільності грошової одиниці та підвищення довіри до банківської системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інституційної спроможності центральних банків активно вивчаються як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Зокрема, дослідженням незалежності центрального банку держави, його функціональної спроможності та ефективності займаються такі вчені, як А. Шлапак, О. Канцуров, Я. Жаліло, а також представники міжнародних фінан-

сових інституцій. У працях висвітлюються питання правового статусу Національного банку України, його взаємодії з іншими органами державної влади, а також шляхи вдосконалення регуляторної політики. Водночас, у науковому дискурсі залишається недостатньо розкритим комплексний підхід до розуміння інституційної спроможності Національного банку України як інтегративної категорії, що поєднує правові, організаційні, функціональні, економічні та кадрові компоненти.

Метою статті є всебічне дослідження інституційної спроможності Національного банку України через аналіз її структурних елементів та оцінку їхнього впливу на ефективність діяльності центрального банку держави в умовах сучасного макроекономічного середовища.

Для досягнення цієї мети передбачається реалізація таких завдань: проаналізувати правову визначеність як основу інституційної незалежності Національного банку України; розкрити сутність та значення організаційної автономії для забезпечення управлінської ефективності; охарактеризувати фінансову самостійність як чинник стабільності та незалежності регулятора; дослідити функціональну спроможність як прояв здатності Національ-

ного банку України реагувати на економічні виклики; з'ясувати роль кадрового та інтелектуального потенціалу у зміцненні інституційної стійкості; узагальнити чинники, що сприяють зміцненню інституційної спроможності Національного банку України у контексті європейської інтеграції та глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Інституційна спроможність Національного банку України є складним, багатовимірним явищем, яке відображає здатність цієї установи ефективно, стабільно та незалежно виконувати свої функції в межах визначеного правового поля. Вона включає комплекс елементів, що взаємодіють між собою та забезпечують сталість і результативність діяльності центрального банку держави в умовах динамічного макроекономічного середовища та фінансової глобалізації.

Першим фундаментальним елементом інституційної спроможності Національного банку України є правова визначеність, яка становить основу його незалежного, ефективного та стабільного функціонування в системі публічного управління. Національний банк України функціонує на основі Конституції України та спеціального профільного Закону України “Про Національний банк України”, які комплексно визначають його правовий статус, завдання, функції, повноваження, принципи організації та взаємодії з іншими органами державної влади. У згаданому спеціальному профільному нормативно-правовому акті закріплено, що Національний банк України є центральним банком держави, особливим центральним органом державного управління, який водночас не входить до жодної гілки виконавчої влади, а отже – є інституційно незалежним [1].

Юридичне закріплення статусу Національного банку України як автономної інституції означає, що жоден з органів виконавчої влади не має повноважень втручатися у процес прийняття ним рішень, а також у реалізацію його ключових функцій, таких як забезпечення стабільності грошової одиниці України, визначення монетарної політики, емісійна діяльність, регулювання обігу національної валюти, нагляд за банківським та небанківським фінансовими секторами тощо. Така конструкція правового регулювання, з одного боку, гарантує сталість

та незалежність регуляторної політики на ринку фінансових послуг, а з іншого – забезпечує високий рівень відповідальності та підзвітності перед суспільством через механізми парламентського контролю.

Завдяки чітко окресленій юрисдикції, визначеній у законодавстві, діяльність Національного банку України здійснюється у правових межах, що забезпечують легітимність його рішень як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Зокрема, це стосується прийняття нормативно-правових актів регуляторного характеру, які є обов'язковими для виконання усіма суб'єктами банківської системи України. Водночас, така правова визначеність виконує захисну функцію, убезпечуючи Національний банк України від політичного впливу та створюючи умови для довготривалої реалізації стратегічних завдань грошово-кредитної політики.

Отже, правова визначеність як елемент інституційної спроможності Національного банку України виконує системоутворюючу роль, адже саме вона закладає фундамент для організаційної, функціональної та фінансової незалежності центрального банку держави, створює основу для стабільного нормативного регулювання та формує довіру до інституції як ключового макроекономічного суб'єкта.

Іншим важливим елементом є організаційна автономія. Організаційна автономія Національного банку України є фундаментальним елементом його інституційної спроможності, що забезпечує внутрішню керованість, структурну цілісність та спроможність до реалізації функцій відповідно до законодавчих повноважень. У правовому вимірі організаційна автономія визначається як здатність органу формувати власну адміністративну структуру, самостійно організовувати процеси прийняття рішень, здійснювати внутрішнє управління ресурсами та забезпечувати оперативну діяльність без зовнішнього втручання [2].

Основними структурними компонентами організаційної автономії є: централізована модель управління, мережа територіальних управлінь, функціональна ієрархія департаментів, наявність органів корпоративного управління (Правління Національного банку України, Рада Національного банку України),

а також регламентація внутрішньої взаємодії. Правління Національного банку України, як вищий виконавчий орган, має повноваження визначати стратегічні напрями політики, ухвалювати в межах компетенції рішення, здійснювати кадрову політику, розробляти та затверджувати регламенти, що регулюють внутрішню діяльність.

Організаційна автономія також проявляється в кадровій незалежності: Національний банк України самостійно визначає вимоги до посад, порядок конкурсного добору персоналу, системи оплати праці та професійного розвитку. Відсутність залежності від центральних органів виконавчої влади у цьому контексті дозволяє запобігати політичному впливу на управлінські рішення, зберігати інституційну пам'ять та забезпечувати стабільність політик, що реалізуються.

Особливого значення набуває організаційна автономія в умовах кризових явищ, адже вона забезпечує швидкість і ефективність реакції Національного банку України на зовнішні та внутрішні виклики [3]. Автономне функціонування структурних підрозділів дозволяє оперативно реалізовувати рішення, адаптувати механізми регулювання до мінливого середовища, мобілізувати ресурси для підтримки банківської системи.

Таким чином, організаційна автономія є не лише формальною ознакою статусу Національного банку України, а й практичним механізмом забезпечення його ефективної роботи. Вона створює умови для стабільного, послідовного, неупередженого функціонування інституції, сприяє посиленню її професійної спроможності та довіри з боку учасників ринку фінансових послуг і громадськості.

Фінансова (економічна) самостійність є третім визначальним елементом інституційної спроможності. Національний банк України є економічно самостійним органом, який здійснює витрати за рахунок власних доходів, а у визначених законом випадках – також за рахунок коштів Державного бюджету України. Економічна самостійність передбачає також наявність у Національного банку України відокремленого майна, яке є об'єктом державної власності, закріпленого за ним на праві господарського відання. Такий підхід дозволяє

забезпечити баланс між державною формою власності та організаційно-фінансовою незалежністю інституту [4].

Важливою складовою економічної самостійності центрального банку держави є й взаємна фінансова невідповідальність між Національним банком України, органами державної влади та фінансовими установами.

Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями: органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання; фінансових установ, а фінансові установи не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Це знижує ризики політичного чи корпоративного тиску на центральний банк, зберігаючи його інституційну нейтральність та стабільність.

Наявність незалежного бюджету дозволяє центральному банку держави уникати політичного впливу, зокрема в питаннях пріоритетності витрат, інвестування ресурсів чи кадрової політики. Це своєю чергою забезпечує сталу реалізацію довгострокових монетарних стратегій [5].

З метою реалізації власних функцій Національний банк України має право створювати підприємства, установи, філії, представництва як в Україні, так і за її межами, що забезпечує розширення його функціонального потенціалу та операційної автономії. Національний банк України, його підприємства, установи, відокремлені підрозділи (філії та представництва в Україні, а також представництва Національного банку України за кордоном) мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Законодавчі положення про наявність у Національного банку України та його підрозділів печатки із зображенням Державного Герба України та найменуванням установи виконує функцію правової ідентифікації та офіційного підтвердження легітимності діяльності інституції. Це сприяє уніфікації внутрішніх і зовнішніх комунікацій, забезпечує юридичну достовірність документів та підкреслює статус Національного банку України як державного

органу з особливим публічно-правовим мандатом, у тому числі в міжнародному контексті.

Таким чином, економічна автономія не лише забезпечує фінансову незалежність Національного банку України, а й формує інституційний фундамент, який унеможливорює втручання в його діяльність з боку інших гілок влади, що особливо важливо в умовах демократичного управління та ринкової економіки [6]. Завдяки чіткому законодавчому визначенню меж економічної самостійності Національний банк України функціонує як стабільна та незалежна інституція, здатна ефективно реагувати на виклики фінансової системи. Це особливо важливо в умовах демократичного управління, ринкової економіки та прагнення до макроекономічної стійкості.

Невід’ємним складовим елементом є функціональна спроможність. Національний банк України виконує широкий спектр завдань, серед яких – забезпечення стабільності національної грошової одиниці, емісія гривні, регулювання грошового обігу, організація міжбанківських розрахунків, здійснення валютного контролю та банківського нагляду. Він також виконує роль банку банків, координуючи роботу всієї банківської системи України. Ключовою ознакою високої функціональної спроможності є здатність Національного банку України оперативно реагувати на кризові явища – фінансову нестабільність, інфляційний тиск, валютні спекуляції – шляхом запровадження відповідних монетарних або адміністративних заходів [7].

Функціональна спроможність також пов’язана із здатністю Національного банку України реалізовувати стратегічні підходи до макроекономічної стабільності. Зокрема, впровадження режиму інфляційного таргетування у 2015 році стало прикладом переходу до сучасної моделі монетарного управління. У межах цього режиму Національний банк України формулює прогноз інфляції, визначає цілі щодо її рівня та публічно звітує про досягнення запланованих результатів. Це свідчить не лише про технічну здатність реалізовувати функції, а й про інституційну зрілість у плануванні, комунікації та підзвітності.

До ключових ознак високого рівня функціональної спроможності слід віднести: професійність аналітичних підрозділів, ефектив-

ність процесів прийняття рішень, доступ до сучасних технологічних ресурсів, чітке розмежування повноважень між структурними підрозділами, а також здатність формувати та реалізовувати політику на основі економічного прогнозування.

Варто також відзначити роль функціональної спроможності у зміцненні довіри до Національного банку України як до незалежного та ефективного регулятора. Високий рівень виконання функцій є передумовою стабільності фінансової системи загалом, підвищення кредитного рейтингу держави, привабливості інвестиційного клімату та інтеграції України до міжнародних економічних і фінансових систем [8].

Отже, функціональна спроможність Національного банку України – це не лише формальний набір функцій, а комплексна характеристика, що поєднує законодавчі повноваження, кадрову компетентність, технічну оснащеність та організаційну ефективність. Вона є центральною складовою його інституційної спроможності, без якої неможливо забезпечити стабільність грошової одиниці, ефективне банківське регулювання та стійкість фінансової системи України.

Інституційна незалежність Національного банку України проявляється у відсутності законодавчої можливості втручання органів виконавчої влади у процес прийняття ним рішень. Це означає, що будь-яке політичне керівництво держави не має права впливати на дії Національного банку України щодо встановлення облікової ставки, валютного курсу, рівня резервних вимог або порядку нагляду за банками.

Окремо варто підкреслити значущість кадрового та інтелектуального потенціалу як елементу інституційної спроможності. Ефективна реалізація функцій Національного банку України неможлива без висококваліфікованого персоналу, здатного здійснювати аналітичну діяльність, формувати прогнози, розробляти нормативно-правові акти та проводити банківський аудит. Національний банк України активно впроваджує програми підвищення кваліфікації, залучає експертів з міжнародних фінансових установ, модернізує систему управління знаннями.

Отже, інституційна спроможність Національного банку України є інтегрованим поняттям, що охоплює правову, організаційну, функціональну, фінансову, незалежну та кадрову складові. Високий рівень розвитку кожного з цих елементів є запорукою здатності Національного банку України забезпечувати фінансову стабільність, стримувати інфляцію, підтримувати довіру до банківської системи та ефективно реагувати на внутрішні й зовнішні виклики. Саме тому зміцнення інституційної спроможності Національного банку України має залишатися постійним пріоритетом державної політики у сфері макроекономічного управління.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інституційна спроможність Національного банку України виступає ключовим чинником ефективного функціонування банківської системи та забезпечення макроекономічної стабільності. Результати дослідження засвідчили, що правова визначеність, організаційна автономія, фінансова самостійність, функціональна спроможність, а також

кадровий та інтелектуальний потенціал є базовими складовими цієї спроможності.

Посилення інституційної спроможності Національного банку України має ґрунтуватися на: удосконаленні нормативно-правового регулювання (правова визначеність); зміцненні управлінської та організаційної структури (організаційна автономія); забезпеченні стабільних джерел фінансування (фінансова самостійність); розвитку механізмів реалізації функцій центрального банку (функціональна спроможність); інвестиціях у професійний розвиток персоналу та підвищення експертного потенціалу (кадрова спроможність).

Перспективи подальших досліджень передбачають: аналіз інституційної взаємодії Національного банку України з іншими державними фінансовими інституціями; розробку системи кількісних та якісних індикаторів оцінки інституційної спроможності; порівняльне вивчення практик інституційної побудови центральних банків провідних країн Європейського Союзу для адаптації ефективних підходів у вітчизняний контекст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 05.05.2025).
2. Про Національний банк України : Закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 05.05.2025).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розбудови інституційної спроможності Національного банку України : Закон України від 18 черв. 2015 р. № 541-VIII // *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/541-19> (дата звернення: 05.05.2025).
4. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-1.pdf>.
5. Роль Національного банку України у забезпеченні стабільного функціонування банківської системи // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Економічна. URL: <https://periodicals.karazin.ua/economy/article/download/10817/10451/> (дата звернення: 05.05.2025).
6. Мар'яненко Г. І. Національний банк як фінансовий конгломерат у глобальному світі майбутнього чи народна капіталізація банківської системи України // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2018. – № 14. – С. 83–86.
7. Петрик О. Політика Національного банку України під час війни // *Socio-Economic Relations in the Digital Society*. – 2022. – Т. 4, № 46. – С. 15–23. – DOI: <https://doi.org/10.55643/ser.4.46.2022.474>.
8. Іващенко А. Г., Іваненко В. О., Приходько А. Є. Огляд банківського сектору України в умовах воєнного стану = Review of the Banking Sector of Ukraine During Martial Law. – 2022. – Режим доступу: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d8b581d-725a-4eb3-834b-7c220eebc4b8/content> (дата звернення: 05.05.2025).